

*Антон Гецов*¹

КОНЦЕПЦИИ ЗА ГРАМАТИЧЕСКОТО ОТНОШЕНИЕ В АПОЗИТИВНИТЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ (1. част)

Anton Getsov

THEORIES OF THE GRAMMATICAL RELATION WITHIN APPOSITIONAL CONSTRUCTIONS (Part I)

This paper critically reviews the ways in which the grammatical relation between the units of appositional constructions have been interpreted and conceptualized in Russian linguistics. The paper considers four distinct perspectives, each of which represents a principal claim: 1) Theories based on the traditional view of the grammatical relation; i.e., the appositive and the head are in a hypotactic relationship. 2) Theories proposing that the grammatical relation is coordination. 3) Theories stating that the grammatical relation is neither coordination nor subordination. 4) Theories advancing the view that the grammatical relation has a hybrid nature; i.e., it is a symbiosis of distinctive features both of coordination and subordination. The first part of the paper discusses the first and the second set of theoretical perspectives.

Keywords: *appositional constructions, appositive, grammatical relation, syntactic links.*

Студията представява критически обзор на начините, по които се осмисля и се концептуализира граматическото отношение между компонентите на апозитивните словосъчетания в руската лингвистика. Вниманието се фокусира върху анализа на четири типа концепции, всеки от които се обединява около една доминираща теза: 1) Концепции, в които е застъпен класическият възглед за граматическото отношение, а именно – приложение и определяемо са свързани на принципа на хипотаксиса. 2) Концепции, чиято обединяваща позиция е, че граматическото отношение е съчинително. 3) Концепции, чиято базова теза е, че граматическото отношение не кореспондира нито със съчинителното, нито с подчинителното отношение. 4) Концепции, които се консолидират около идеята, че граматическото отношение е с хибриден (преходен) характер, т.е. че то е симбиоза между признаци както на съчинението, така и на подчинението. В първата част на студията се разглеждат първите два типа.

Ключови думи: *апозитивни словосъчетания, приложение, граматическо отношение, синтактични връзки.*

Апозитивните словосъчетания, т.е. съчетанията, рутинно разглеждани в българската лингвистика като синтактични конструкции от две съществителни имена, в които едното функционира като определяемо, а другото – като приложение, отдавна и перманентно са в полезрението на езиковедите. Анализът на тези словосъчетания по правило е свързан с множество противоречиви гледни точки, дискуссионни решения, взаимно изключващи се тези и терминологични главоблъсканици. Това ги превръща от традиционно проучван обект в явление, за което амбивалентните тълкувания са традиция.

В предишно изследване на автора бе отбелязано, че безспорната и уникална вътрешно присъща синкретичност на приложението е предпоставка за възникването на няколко основни въпроса. Първият

¹ **Антон Гецов** (Anton Getsov) – проф. д-р в катедра „Съвременен български език“ на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, a.getsov@uni-vt.bg

е свързан с непротиворечивото и ясно дефиниране на логическото отношение между определяемо и приложение. Вторият се отнася до разкриването на типа граматическо отношение, което се установява между компонентите в апозитивните словосъчетания. Третият въпрос засяга идентифицирането и разграничаването на синтактичните функции на тези компоненти. Четвъртият въпрос, който е закономерно следствие от адекватното разрешаване на първите три въпроса, е свързан с интерпретирането на отношението между определяемо и приложение, реализиращо се на по-високите нива на синтактичната йерархия (усложнено просто изречение, сложно изречение, текст) (Гецов 2017: 248).

Предмет на настоящата студия е вторият въпрос и по-точно – интерпретацията на граматическото отношение между компонентите на апозитивните словосъчетания в исторически аспект, като се визира най-вече руската граматическа традиция. В българското езикознание този въпрос е „решен“ сравнително ясно и непротиворечиво (Гецов, под печат). Това устойчиво съгласие е за сметка на консервативното и повърхностно разглеждане на словосъчетанията от този тип. Основната причина за липсата на новаторски подходи (с малки изключения) и на креативни решения относно граматическия статус на отношението в апозитивните словосъчетания е инертното и необосновано придържане към наложилото се статукво, без да се отчитат както съвременните достижения в тази сфера, така и интензивното трансформиране в структурен и семантичен план на самите апозитивни словосъчетания, използвани в съвременния български език.

В руското езикознание концепциите, в които се интерпретира граматическото отношение между компонентите на апозитивните словосъчетания, са необозрими като количество и изключително разнообразни като съдържание. Поради този факт в студията се представят най-общо заслужаващите интерес изследователски направления, без да се претендира за изчерпателност и всеобхватност. Според аргументираното излагане и утвърждаване (по-категорично и явно или по-колебливо и имплицитно) на една или друга доминираща теза се обособяват четири основни групи концепции.

Първата група обединява концепции, които и като обем, и като популярност доминират спрямо останалите групи. По традиция, наложена още през първата половина на XVII век от Мелетий Смотрицки, се приема, че определяемото и приложението са свързани на принципа на хипотаксиса чрез синтактичната връзка *съгласуване* (Корнилов 2009: 50–51). Макар че самият Мелетий Смотрицки, чиято граматика излиза през 1619 г., недвусмислено отбелязва, че двата компонента на апозитивните словосъчетания задължително се съгласуват по падеж (но не по род и число) (Руднев 1968: 111), тезата за наличие на съгласуване между тях се поддържа дълго време след нейното формулиране. Терминът *съгласуване* обаче, случайно или не толкова случайно, започва постепенно да се пропуска, да се омаловажава или да се преосмисля. Независимо от системните превъплъщения на неговото съдържание последователите на Смотрицки – Михаил Ломоносов, Антон Барсов, Николай Греч, Александър Востоков, Фьодор Буслаев, Александър Потебня, Михаил Великанов и др. – разглеждат приложението като разновидност на определението, което е косвено доказателство за легитимирането на статуса на синтактичната връзка между двата компонента. Тази тенденция е със завидна устойчивост и мащаби – авторитетни лингвисти като Алексей Шахматов, Александър Гвоздев, Алексей Руднев, Нина Валгина, Вера Бабайцева, Дитмар Розентал, Маргарита Теленкова, Ирина Кручинина и др. са ревностни защитници на идеята за наличието на подчинително отношение между определяемото и приложението, като специално изтъкват, че това отношение се реализира именно чрез синтактичната връзка *съгласуване*.

В руските граматики, излезли до края на XIX век, акцентът в проучвателската дейност при интерпретирането на апозитивните словосъчетания се поставя върху спецификата на именните морфологични категории – падеж, род, число – и как тази специфика рефлектира върху синтактичната връзка *съгласуване*. Посочват се случаи, при които съгласуването по род² и число е задължително,

² Тук е необходимо да се направи съществено не само за това изложение уточнение. В съвременния български език съществителните имена, които функционират като приложения, не може да се съгласуват по род, тъй като за тях тази категория е класификационна, а не словоизменителна. Освен това в българския език е налице активен процес на маскулинизация, който трябва да се има предвид, когато се анализират апозитивни словосъчетания от типа *инженер Петрова*, *академик Петя Василева*, *генерал Деси* и пр. Поддържайки тезата на Русин Русинов, че основна причина за маскулинизацията е типът референция, Ванина Сумрова не без основание отбелязва: „Както е подчертавано от всички изследователи, общото/абстрактно назоваване се изразява с маскулинизирани форми, а конкретното – с женскородови“ (Сумрова 2011: 37).

както и случаи, при които съгласуването по падеж е незадължително. Търсят се причините за тези явления и се правят изводи не само за типа граматическа зависимост, но и за нееднозначното взаимодействие между семантични и граматични фактори при идентификацията на синтактичните функции на двете съществителни имена в апозитивните словосъчетания.

В началото на XX век фокусът при изследванията на апозитивните словосъчетания постепенно се премества. Появяват се първите опити за разкриване и за мотивиране на различните проявления на синтактичните връзки, включително и на съгласуването. Така например Дмитрий Овсяннико-Куликовски разграничава няколко типа съгласуване: пълно подчинение, напр.: *добър човек, висока къща, полезна книга*; непълно подчинение, преминаващо в паралелизъм, напр.: *Лермонтов, слава и надежда русской литературы, погиб во цвете лет; женищина-врач*; и съгласуване без оттенък на подчинение, в което е налице чисто формална зависимост (връзката между подлога и сказуемото). Авторът смята, че за словосъчетанията, съдържащи приложение, е характерен вторият тип съгласуване, и подчертава, че приложението, като разновидност на определението, не толкова се подчинява на своето определяемо, колкото се намира в отношение на паралелизъм спрямо него (Овсяннико-Куликовски 1912: 9–10). Доразвивайки идеята си за относителната синтактична независимост на приложението, видният представител на Харковската лингвистична школа стига до заключението, че в отделни случаи приложението може да функционира като самостоятелна част на изречението. В илюстративния материал, който Овсяннико-Куликовски използва, за да онагледи своята позиция, както се вижда, има и обособени, и необособени приложения. Факт, чрез който адекватно се демонстрира типичното за онова време механично, безпринципно смесване на различни синтактични категории. Въпреки това постановките на последователя на Александър Потеня, свързани с непълното подчинение и с паралелизма между компонентите на апозитивните словосъчетания, добиват значителна популярност не само за времето си, а и за много години напред.

Доказателство за това е начинът, по който е представена категорията *приложение* в „Большой энциклопедический словарь. Языкознание“ от Ирина Кручинина. Тя анализира тази синтактична категория, като специално подчертава връзката между двата компонента в апозитивното словосъчетание, дефинирайки я като *съгласуване на принципа на паралелизма*. Въпреки твърдението ѝ, че: „Грамматическият аспект на съгласуването се проявява в словоизменението, когато двете съществителни приемат еднотипни падежни значения“ (Кручинина 1998: 398), е пределно ясно колко жизнестойчиви и перспективни са идеите на Овсяннико-Куликовски.

Същинското надграждане и доразвиването на неговите идеи обаче се осъществява в няколко други концепции. Основните идеи в първата концепция, чийто автор е Игор Распопов, са две: първата – че при идентификацията на граматическите отношения³ в изречението трябва да се отчитат различията между необособени и обособени части на изречението; втората – наличието на три взаимно свързани аспекта: характера (вида) на връзката, нейната насоченост и средствата (начините) за нейното осъществяване. Распопов категорично разграничава подчинението от съчинението, като в рамките на подчинението обособява четири разновидности на подчинителната връзка: *субординация, координация, тяготение*⁴ и *апликация*. Според него необособеното приложение се свързва с определяемото си с помощта на субординация, която се дефинира като пряка и едностранна връзка между зависимия и независимия компонент в синтактичната конструкция, а обособеното приложение се свързва с определяемото си с помощта на апликация, която авторът се изкушава да нарече приложение. Очевидно в

³ В концепцията си И. Распопов смесва термините *граматическо (синтактично) отношение* и *граматическа (синтактична) връзка*. В това изложение се приема класическата теза, че синтактичните отношения съставляват плана на съдържание, а синтактичните връзки – плана на изразяване. Така например *подчинителното синтактично отношение*, като максимално обобщено смислово отношение, обединява в себе си отношения, обособени на пониско ниво на абстракция – *определителни, обстоятелствени, обектни*. Всяко от тях се реализира чрез различни синтактични връзки – *съгласуване, предложно свързване, прилагане, управление*.

⁴ В руския синтаксис с термина *тяготение* (привличане, притегляне) се обозначава разновидност на синтактичната връзка между подлога и сказуемото, при която именната част на съставното сказуемо се съотнася с подлога посредством трети компонент (*Отец пришел веселый, Сестра лежала больная*). Т.е. чрез тази връзка се изразява двойно подчинение – прилагателното е свързано и с глагола, и с името (или с местоимението) (Валгина 2000).

тази концепция като апликация се определят полупредикативните отношения, които винаги са налице между обособената част и основното изречение, част от което е тя.

По-важно е обаче как И. Распопов интерпретира различията между субординацията, при която двата компонента образуват единно сложно наименование, и апликацията, при която двата компонента функционират като наименования дублети. Според автора в изречението *Наш лучший ученик Петя Иванов выступил на школьном вечере с докладом* е налице субординация: приложението *Петя Иванов* се присъединява към определяемото *ученик* посредством последователно разширяване на конструктивно-синтактическия ред (*Наш лучший ученик + Петя Иванов*). В изречението *Петя Иванов, наш лучший ученик, выступил на школьном вечере с докладом* е налице апликация: обособената част се включва (свързва) в този ред паралелно с компонента, към който се отнася (*лучший ученик = Петя Иванов*) (Распопов 1966: 3–11; Распопов 1967: 102–107). Макар че апликацията доста се доближава до съчинителното отношение, тя според Распопов все пак е особена разновидност на подчинението, за която е характерно, че подчиненият компонент не се „поставя“ до подчиняващия, а сякаш „се наслажда“ върху него и поради това се уподобява на него в синтактичното му отношение спрямо другите компоненти на изречението.

Що се отнася до средствата, чрез които се изразява подчинителното отношение, в съгласие с възприетата от автора терминология, се посочва, че това са *съгласуване, управление и прилагане*, като специално се подчертава, че субординацията се реализира чрез съгласуване. Всъщност според класическата терминология субординацията (наред с координацията, тяготение и апликацията) е една от разновидностите на подчинителното отношение, а съгласуването е синтактичната връзка, чрез която се реализира субординацията.

Втората концепция, чрез която ползотворно се надграждат идеите на Овсянко-Куликовски, е на Лидия Чеснокова. Тя анализира апозитивните словосъчетания и отбелязва, че между техните компоненти е налице зависимост, при която нито един компонент не предполага съществуването на другия (Чеснокова 1968: 97–99). Подобно на създателя на Копенхагенската лингвистична школа Луи Йелмслев, Л. Чеснокова нарича тази зависимост *констелация* и смята, че нейното наличие е предопределено от семантичката и граматическата независимост на категориите не само на определяемото, но и на приложението. Според авторката в апозитивните словосъчетания се реализира синтактична връзка, разновидност на съгласуването, която в статията ѝ се дефинира като *съвпадение* (Чеснокова 1968: 97–99). Руската лингвистка задълбочава своите наблюдения и стига до извода, че между необособеното приложение и определяемото е налице *вторична синтактична връзка*, а между обособеното приложение и компонента, към който то се отнася, е налице *първична синтактична връзка*⁵. Освен че несъмнено е ценна, идеята за първичността и вторичността на синтактичните връзки крие и съществени рискове. След като обособява в рамките на подчинението вторично управление и вторично прилагане, Л. Чеснокова допуска, че в апозитивните словосъчетания от типа *паракход „Ока“, станция Грязи, газета „Известия“* е налице вторично прилагане – нещо, което трудно би могло да се приеме без възражения.

В опитите си да намерят адекватно и приемливо решение относно дефинирането на типа синтактична зависимост някои лингвисти се натъкват на противоречия, които до голяма степен поставят под въпрос усилията им. Така например в учебника *„Современный русский язык. Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис“*, издаден през 2003 година под редакцията на Лев Новиков, Евгений Ширяев пише, че от граматическа гледна точка в апозитивните словосъчетания не може да се идентифицират определяемото и приложението. Доводът му е, че макар да е възможно всяко от съществителните да мени формата си, между тях винаги е налице съотносимост. Затова той закономерно заключава, че зависимостта на приложението от определяемото се установява единствено на неформална семантична основа. В същото време обаче той не просто говори за *съгласуване*, а за особена разновидност на съгласуването – *взаимно съгласуване*, което е в сила за апозитивните словосъчетания (Новиков 2003: 599–600).

⁵ Според Л. Чеснокова първични синтактични връзки са налице между компоненти, в които категориалното и синтактичното значение на словоформите съвпадат, а вторични синтактични връзки са налице, когато категориалното значение на словоформите не съпада с тяхното синтактично значение. Например за съществителното име, което има категориално значение *предметност*, първични са функциите на подлог, на допълнение и на обръщение, а вторични – на определение, на приложение и на обстоятелство (Чеснокова 1988: 17).

Концепциите, обединени във втората група, които в известна степен са противоположни на концепциите от първата група, не са толкова популярни и имат по-малка значимост в езиковедската наука. Това, което ги консолидира, е тезата, че граматическото отношение между компонентите на апозитивните словосъчетания е съчинително.

Вероятно един от първите, който пише за приложението още през II век от н.е., е Аполоний Дискол. Видният представител на Александрийската школа, който се смята за основоположник на древногръцкия синтаксис, определя синтаксиса като наука за словосъчетанието, развивайки идеята за граматическия паритет на отношението между определяемо и приложение. Според него в апозитивните словосъчетания приложението, което винаги е на второ място, се прибавя към определяемото и функционира като своеобразен негов коректив. Двата компонента в словосъчетанията заемат еднаква синтактична позиция, т.е. приложението и определяемото се намират в еднаква синтактична зависимост от друг, трети, компонент извън словосъчетанието (цит. по: Виноградов 1975: 338). Показателно е, че при дефинирането на приложението Аполоний Дискол посочва и семантичен, и синтактичен признак. Той не само пише за граматическо (синтактично) отношение в апозитивните словосъчетания, но и го определя като паратактично.

Александър Пешковски, чиито най-важни изследвания се публикуват в началото на XX век, също, макар и непоследователно, защитава тезата за съчинителния характер на връзката между приложение и определяемо. Докато стигне до формулирането на тази теза обаче, Пешковски изминава дълъг, интересен и противоречив път. Всъщност може да се каже, че сложните и мъчителни перипетии, през които преминават творческите му търсения, в немалка степен отразяват комплицираната и разнолика природа на апозитивните словосъчетания.

В началото на своята изследователска дейност А. Пешковски е твърд привърженик на ортодоксалното схващане, според което между приложението и определяемото е налице подчинително отношение, реализиращо се чрез синтактичната връзка *съгласуване*. По-късно, след като вниква по-дълбоко в спецификата на апозитивните словосъчетания и критически осмисля недостатъците на рутинно използвания подход, той констатира, че в сравнение с атрибутивното определение приложението много по-слабо се подчинява на определяемото. Освен това Пешковски обръща внимание и на посоката на зависимостта, която тълкува не като класическо съгласуване, а като взаимно съгласуване на съществителните, макар и без да конкретизира именните категории, които се съгласуват. В словосъчетания от типа *красавица-зорька*, *брат-учител* авторът смята, че е налице случайно сходство, обусловено от несинтактични причини; съвпадение, а не съгласуване (Пешковски 2001: 54–55). Нещо повече – Пешковски се опитва, при това сравнително успешно, не да унифицира синтактичното отношение между компонентите на апозитивните словосъчетания, както правят мнозина от неговите предшественици, а да го диференцира. В резултат на това той обособява няколко вида свързване: несъвпадение по род и число (*река Урал*, *город Москва*, *женихи-мелкота*); съвпадение по род и число (*писател-модернист*, *студенти-отличници*); съгласуване по падеж (*старик аптекаръ*, *князь Игорьъ*); управление и едновременно съгласуване по падеж (*дождаюсъ красавицы зорьки*) (цит. по: Корнилов 2012: 39). В голяма степен идеята за диференциацията на разновидностите на синтактичната връзка между приложение и определяемо се реализира в дисертацията на Александър Малахов „Видове граматическа връзка в апозитивните съчетания“, в която като резултат от сериозен и ефективен анализ авторът обособява няколко вида синтактични връзки, типични за различните апозитивни словосъчетания: *съгласуване*, *паралелизъм с елементи на съгласуване*, *чист паралелизъм* и *оказионално прилагане* (Малахов 2009).

В края на творческия си път А. Пешковски доразвива идеята си за наличието на взаимно съгласуване, а след това – и на съвпадение между компонентите на апозитивните словосъчетания, дефинирайки тези отношения като обратими. Формулата, чрез която авторът онагледява наблюденията си, е $A : B = B : A$. Именно възможността за обратимост на компонентите, както и отсъствието на морфологични показатели за граматическа зависимост между тях, той смята за силни и достатъчни доказателства, които легитимират наличието на съчинителна синтактична връзка между приложението и определяемото. За него категорично са съчинителни: „Съчетанията, състоящи се от това, което в училище се нарича „приложение“, и това, към което то е „приложено“ (Пешковски 2001: 59). Разбира се, схващането на Пешковски за съчинителния характер на граматическото отношение в апозитивните

словосъчетания предизвиква противоречиви коментари, в които, трябва да се подчертае, все пак преобладават неодобрителните нюанси. За обратимост на отношението може да става дума само при част от апозитивните словосъчетания, напр.: *жена лекар, българи юнаци, футболист легионер*, при това – ако напълно се игнорират контекстовите фактори. Безспорна заслуга на А. Пешковски обаче е опитът му да анализира тези словосъчетания, като отчете тяхната хетерогенност, и да диференцира (макар и твърде общо) типа на свързване за различните групи. Въпреки че той не представя напълно завършено и убедително решение, идеята му несъмнено е перспективна. Няма да е пресилено да се каже, че при разработката на тази проблематика е задължително съобразяването с нея.

Концепцията на А. Пешковски се възприема, доразвива и обогатява от мнозина негови последователи. Симптоматичен факт е, че общият знаменател при повечето от интересните разработки е по-драстично натрапващата се или по-деликатно прозиращата двойственост при дефинирането на граматическото отношение. Това в известна степен влияе на начина, по който то критически се възприема, макар че за многоликата амбивалентност има както обективни, така и субективни предпоставки.

Така например Олга Ахманова представя приложението в своя „Словарь лингвистических терминов“ като „паратактическо съполагане на две граматически еквивалентни имена за изразяване на особен вид атрибутивна връзка“ (Ахманова 2004).

Това дискусивно тълкуване на синтактичната категория *приложение* до голяма степен се покрива с тезите на Ото Йесперсен за съчинителния характер на връзката в апозитивните словосъчетания (Йесперсен 1937: 123) и на Люсиен Тениер, според когото приложението е свързано семантически с определяемото, а граматически е негов еквивалент (Тениер 1988: 178). Как обаче да се тълкува тази граматическа еквивалентност? И доколко тя е в сила за всички видове приложение? Чрез деликатния, изискан и премерено абстрактен изказ може афористично и оригинално да се маркира проблемът, но това не значи, че е намерено непротиворечиво и приемливо решение.

Вилем Матезиус, един от създателите на Пражката лингвистична школа, интерпретира същността на приложението по сходен начин. Според него „Приложението е слабо свързана синтактична конструкция, в която един именен израз, изпълняващ функция на който и да е член от изречението, се определя от друг именен израз, който се намира в съчинителна връзка с първия (...) Отношението между двата израза – определяем и определящ – е отношение на широко тждество, а това значи, че те изразяват едно и също, макар и да се отличават по обема на значението“ (Матезиус 1967: 505). От логико-семантична гледна точка формулировката на чешкия германист е безупречна, но от граматическа гледна точка тя е далече от свършенството – от така представената теза изобщо не става ясно как между определяемо и определение може да се реализира съчинителна връзка.

Специално внимание заслужават изследователските търсения на изтъкнатия специалист по теоретическа граматика на английския език Яков Биренбаум. Той смята, че граматическите отношения между частите на изречението се определят от четири синтактични механизма – 1) подчинителни връзки; 2) хоризонтални връзки; 3) механизъм на „хармониката“, при който няколко думи функционират като един синтактичен елемент, напр. във фразеологичните словосъчетания и типовите конструкции; и 4) механизъм на вмнатите елементи (механизъм на вмнатането), т.е. използване на вмнати единици и конструкции, междуметия, обръщения (Биренбаум 1979: 28). Като надгражда умело тезата на А. Пешковски за противопоставянето на съчинението и подчинението (Пешковски 2001: 60), Я. Биренбаум твърди, че хоризонталните връзки са само епизод на фона на подчинителните и че чрез тях се обединяват на едно хоризонтално равнище съподчинените части на изречението. Той смята, че чрез тях се експлицира вторична зависимост между изреченски части, еднакво подчинени на една и съща дума, като допуска, че в някои синтактични конструкции хоризонталните връзки могат да придобият известна самостоятелност и да се реализират без поддръжката на подчинителната връзка. А това ще рече, че те могат да се проектират извън пределите на сферата, в която обичайно действат.

Я. Биренбаум анализира обстойно хоризонталните връзки, като ги диференцира, организирайки стройна йерархия от опозиции. В зависимост от съотношението между референтите той обособява два основни типа – кореферентни и некореферентни връзки.

Към некореферентните връзки се отнасят съчинителните връзки между еднородните части на изречението. Koreферентните се делят на включващи връзки, при които денотатът, обозначен чрез

един от хоризонтантите, напълно включва в себе си значението на денотата на другия хоризонтант, както хиперонимът включва в себе си хипонима, и невключващи връзки, при които не се наблюдават отношения на подобно включване.

Включващите кореферентни хоризонтални връзки могат да имат две разновидности – ако денотатът на първия хоризонтант се включва във втория, връзката се нарича апозитивна, а нейните членове – апозивируемо и приложение; ако денотатът на втория хоризонтант се включва в първия, връзката се нарича уточняваща, а нейните членове – уточняемо и уточнение (Биренбаум 1979: 29–30).

Що се отнася до първата разновидност – апозитивната връзка (която между другото е онагледена много добре и графически) – нейното тълкуване предизвиква сериозни резерви. Въпреки че от по-нататъшното изложение на Биренбаум става ясно, че той има предвид свързването на обособено приложение с определяемото, което е част от основното изречение, изглежда странно независимата част (т.е. определяемото) да се включи в семантичната структура на зависимата част (т.е. приложението). За разлика от първата разновидност, уточняващата връзка логично и ясно отразява отношенията в част от апозитивните словосъчетания, образувани по модела *съществително нарицателно + съществително нарицателно*. Става дума за съчетания от типа *лекар офталмолог; самолет бомбардировач; съчинение описание*, в които между двете имена са налице родово-видови отношения, т.е. второто съществително е част от семантичната структура на първото. Във връзка с начина, по който Я. Биренбаум описва и мотивира втората разновидност от включващите кореферентни хоризонтални връзки, може да се изрази известно несъгласие с представената теза. От илюстративния материал става ясно, че той предлага твърде широко разбиране за уточняващата връзка. Това обаче не е причина примери, подобни на цитираните по-горе, да се пренебрегват, тъй като те са класически случай на включване.

Невключващите кореферентни хоризонтални връзки също имат две разновидности – реитеративна, при която денотатите на хоризонтантите напълно съвпадат, например повторенията или абсолютните синоними; и иноденотантна, която предполага частично съвпадение между денотатите на хоризонтантите. (Биренбаум 1979: 29–30).

По-нататък в своето изложение Я. Биренбаум отделя специално внимание на реитеративната и на иноденотантната връзка. При абсолютно съвпадение на хоризонтантите се говори за формална реитерация, въпреки че повечето лингвисти са на мнение, че повтарящите се елементи представляват синтактично единство. „При формалната реитерация – пише авторът – съдържанието на хоризонтантите съвпада и виртуално (те обозначават едно и също понятие), и актуално (обозначават един и същ референт)“ (Биренбаум 1979: 30). При смисловата реитерация хоризонтантите са абсолютни синоними или пък вторият хоризонтант е буквален превод, друго наименование или друго равностойно обозначение на същия референт и понятие.

Така интерпретирана, смисловата реитерация е налице в множество апозитивни словосъчетания в съвременния български език, напр.: *джоджен (юзум); палаталност (мекост); глайд (glide); Български държавен стандарт (БДС); ПКК (Работническата партия на Кюрдистан); Ван Дейк (Van Dijk)*. В българското езикознание подобни употреби са забелязани още от Манол Иванов, който определя думата в скоби като просто приложение (Иванов 1905: 34), но до наши дни тези употреби по правило частично или напълно се игнорират като предмет на синтактични проучвания, което вероятно е основната причина все още да не е постигнато единомислие относно техния синтактичен статус. В Академическата граматика думите в скоби в подобни примери се определят като парентези и по-конкретно – като вметнати приложения (Пенчев 1983: 249), но фразите, с които се онагледява явлението, в никакъв случай не изчерпват структурното и семантичното многообразие на този тип приложения.

Иноденотантната връзка, която като понятие се въвежда именно от Я. Биренбаум, е основана на отнасянето на един и същ референт към различни понятия, които не се включват едно в друго. Това се наблюдава в случаите, когато един от хоризонтантите не е собствено име или лично местоимение, обозначаващ индивидуални предмети, или когато хоризонтантите не се намират в хипонимическо съотношение. Примерите, с които си служи авторът, за да илюстрира тезата си, съдържат както обособени части, така и апозитивни словосъчетания от типа *съществително нарицателно + съществително нарицателно*, напр.: *красавица-зорька, механик-самоучка, девочка подросток, интелегент революционер* и др. (Биренбаум 1979: 31–32).

За словосъчетанията от този тип, които са широко разпространени и в съвременния български език, основателно има множество тълкувания, дискусии и полемики. В друг материал на автора (Гецов 2017: 251–252) логико-семантичните отношения между техните компоненти са подробно анализирани. Идентификацията на тези отношения, респ. на синтактичните функции на компонентите в словосъчетанията, се осъществява доста по-трудно в сравнение с отношенията в словосъчетанията, при които названието на видовото понятие включва в значението си представата за родовото понятие. Причината за това е, че родовото и видовото понятие, назовани от двете съществителни нарицателни имена, са членове на различни таксономични йерархии (или на различни езиковосистемни отношения). Това накратко означава, че всяко от двете понятия при конкретна употреба може да се осмисля както като родово, така и като видово. Освен това, за разлика от словосъчетанията с ясно експлицирано родово-видово отношение, които са еднообразни и монолитни от логико-семантична гледна точка, тези апозитивни словосъчетанията не са така хомогенни.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова 2004:** Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. 2-е изд., стер. М.: УРСС: Едиториал. http://classes.ru/grammar/174.Akhmanova/source/worddocuments/_16.htm (17.09.2018). // **Ahmanova 2004:** Ahmanova, O. A. *Slovar lingvisticheskikh terminov*. 2-е изд. М.: URSS: Editorial.
- Биренбаум 1979:** Биренбаум, Я. Г. Горизонтальные синтаксические связи. // *Вопросы языкознания*. 1979, № 5, с. 28–36. // **Birenbaum 1979:** Birenbaum, YA. G. Gorizontalnye sintaksicheskie svyazi. // *Voprosy yazykoznaneya*. 1979, № 5, 28–36.
- Валгина 2000:** Валгина, Н. С. *Синтаксис современного русского языка: Учебник*. М.: Агар. // <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook089/01/part-017.htm#i2219> (10.04.2017 г.). // **Valgina 2000:** Valgina, N. S. *Sintaksis sovremennogo russkogo yazyka*: Uchebnik. М.: Agar.
- Виноградов 1975:** Виноградов, В. В. *Избранные труды. Исследования по русской грамматике*. Под ред. Н. Ю. Шведовой. М.: Наука. // **Vinogradov 1975:** Vinogradov, V. V. *Izbrannyye trudy. Issledovaniya po russkoy grammatike*. Pod red. N. YU. Shvedovoy. М.: Nauka.
- Гецов 2017:** Гецов, А. Към въпроса за логико-семантичните отношения в апозитивните словосъчетания. // *сп. „Проглас“*, кн. 2, 2017 (XXVI), с. 246–254. <http://journals.uni-vt.bg/proglas/bul/> (20.12.2017). // **Getsov 2017:** Getsov, A. Kam voprosa za logiko-semantichnite otnosheniya v apozitivnite slovosachetaniya. // *sp. „Proglas“*, кн. 2, 2017 (XXVI), с. 246–254.
- Гецов, под печат:** Гецов, А. Към въпроса за граматическите отношения в апозитивните словосъчетания. // *Проблеми на устната комуникация. Книга единадесета*. В. Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. // **Getsov, pod pehat:** Getsov, A. Kam vaprosa za gramaticheskite otnosheniya v apozitivnite slovosachetaniya. // *Problemi na ustnata komunikatsiya. Kniga XI*. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Иванов 1905:** Иванов, М. *Синтаксисъ на българския езикъ за III класъ*. Второ издание. Пловдив: Издание и печатъ на Хр. Г. Данов. // **Ivanov 1905:** Ivanov, M. *Sintaksis na balgarskiya ezik za III klas*. Vtoro izdanie. Plovdiv: Izdanie i pechat na Hr. G. Danov.
- Йесперсен 1937:** Jespersen, O. *Analytic Syntax. A System of Expressing Grammatical Formulae by Symbols*. London: Allen & Unwin.
- Корнилов 2009:** Корнилов, Н. В. Из истории изучения синтаксической категории приложения. // *Известия Южного федерального университета. Филологические науки*. 2009, № 2, с. 50–60. // **Kornilov 2009:** Kornilov, N. V. Iz istorii izucheniya sintaksicheskoy kategorii prilozheniya. // *Izvestiya Yuzhnogo federalynogo universiteta. Filologicheskie nauki*. 2009, № 2, s. 50–60.
- Корнилов 2012:** Корнилов, Н. В. *Нерешенные вопросы теории аппозитивных сочетаний*. Монография. Владимирский государственный университет имени Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. Владимир: Издательство ВлГУ. // **Kornilov 2012:** Kornilov, N. V. *Nereshennyye voprosy teorii appozitivnyh sochetaniy*. Monografiya. VIGU imeni Aleksandra Grigoryevicha i Nikolaya Grigoryevicha Stoletovyh. Vladimir: Izdatelystvo VIGU.
- Кручинина 1998:** Кручинина, И. Н. *Большой энциклопедический словарь*. Языкознание. Главный редактор В. Н. Ярцева. М.: Научное издательство „Большая энциклопедия“. // **Kruchinina 1998:** Kruchinina, I. N. *Bolyshoy entsiklopedicheskiy slovary*. Yazykoznanie. Gl. red. V. N. Yartseva. М.: Izdatelystvo „Bolyshaya entsiklopediya“.
- Малахов 2009:** Малахов, А. С. *Виды грамматической связи в аппозитивных сочетаниях*. Владимир. <http://109.74.206.116/files/3545c15c09eb3ad27968a8731cacbc0f6b9b8fa8/4320270.pdf> (17.09.2018). // **Malahov 2009:** Malahov, A. S. *Vidy grammaticheskoy svyazi v appozitivnyh sochetaniy*. Vladimir.

- Матезиус 1967:** Матезиус, В. Язык и стиль. // *Пражский лингвистический кружок. Сборник статей.* М.: Прогресс, 1967, с. 444–523. // **Matezius 1967:** Matezius, V. Yazyk i stily. // *Prazhskiy lingvisticheskiy kruzhok. Sbornik statey.* М.: Progress, 1967, s. 444–523.
- Новиков 2003:** Новиков, Л. А. и др. *Современный русский язык: Учебник: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис.* Под общ. ред. Л. А. Новикова. СПб.: Издательство „Лань“. // **Novikov 2003:** Novikov, L. A. i dr. *Sovremennyy russkiy yazyk: Uchebnik: Fonetika. Leksikologiya. Slovoobrazovanie. Morfologiya. Sintaksis.* Pod red. L. A. Novikova. SPb.: Izdatelystvo „Lany“.
- Овсяннико-Куликовски 1912:** Овсяннико-Куликовский, Д. Н. *Синтаксис русского языка.* 2-е изд. СПб. <http://books.e-heritage.ru/book/10085469> (17.09.2018). // **Ovsyaniko-Kulikovski 1912:** Ovsyaniko-Kulikovskiy, D. N. *Sintaksis russkogo yazyka.* 2-oe izd. SPb.
- Пенчев 1983:** Пенчев, Й. Вметнати конструкции. // *Грамматика на съвременния български книжовен език. Том III. Синтаксис,* с. 243–252. С.: Издательство на БАН. // **Penchev 1983:** Penchev, Y. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sintaksis,* s. 243–252. S.: Izdatelstvo na BAN.
- Пешковски 2001:** Пешковский, А. М. *Русский синтаксис в научном освещении.* 8-е изд., доп. М.: Языки славянской культуры. // **Peshkovski 2001:** Peshkovskiy, A. M. *Russkiy sintaksis v nauchnom osveshtenii. 8-e izd., dop.* М.; Yazyki slavyanskoy kulytury.
- Распопов 1966:** Распопов, И. П. О видах и способах конструктивно-синтаксических связей слов. // *Русский язык в национальном школе,* 1966, № 6, с. 3–11. // **Raspopov 1966:** Raspopov, I. P. O vidah i sposobah konstruktivno-sintaksicheskikh svyazey slov. // *Russkiy yazyk v natsionalnom shkole,* 1966, № 6, s. 3–11.
- Распопов 1967:** Распопов, И. П. К вопросу об обособлении. // *Русский язык в школе,* 1967, № 4, с. 102–107. // **Raspopov 1967:** Raspopov, I. P. K voprosu ob obosoblenii. // *Russkiy yazyk v shkole,* 1967, № 4, s. 102–107.
- Руднев 1968:** Руднев, А. Г. *Синтаксис современного русского языка.* М.: Издательство „Высшая школа“. // **Rudnev 1968:** Rudnev, A. G. *Sintaksis sovremennogo russkogo yazyka.* М.: Vysshaya shkola.
- Сумрова 2011:** Сумрова, В. Динамика при назыването на лица жени в съвременния български книжовен език през последното десетилетие на XX век. // *Студии по лексикология.* С.: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2011, с. 101–170. <http://folk.uio.no/kjetilrh/bulg/sumrova.pdf> (19.07.2017). // **Sumrova 2011:** Sumrova, V. Dinamika pri nazovavaneto na litsa zheni v savremenniya balgarski knizhoven ezik pres poslednoto desetiletie na XX vek. // *Studii po leksikologiya.* S.: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2011, s. 101–170.
- Тениер 1988:** Теньер, Л. *Основы структурного синтаксиса.* М.: Прогресс. <http://scicenter.online/sintaksis-uchebnik/osnovyi-strukturnogo-sintaksisa-per-frants.html> (19.07.2017). // **Tenier 1988:** Tenier, L. *Osnovy strukturnogo sintaksisa.* М.: Progress.
- Чеснокова 1968:** Чеснокова, Л. Д. Классификация слов на основании их пассивной сочетаемости. // *Сочетаемость языковых единиц.* Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1968, с. 82–110. // **Chesnokova 1968:** Chesnokova, L. D. Klassifikatsiya slov na osnovanii ih passivnoy sochetaemosti. // *Sochetaemosty yazykovykh edinits.* Rostov-na-Donu: Izdatelystvo Rostovskogo universiteta, 1968, s. 82–110.
- Чеснокова 1988:** Чеснокова, Л. Д. Первичность и вторичность синтаксических функций словоформ (существительное, прилагательное, глагол, наречие). // *Системно-функциональное описание словосочетания и простого предложения. Межвузовский сборник научных трудов.* Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1988, с. 16–27. // **Chesnokova 1988:** Chesnokova, L. D. Pervichnosty i vtorichnosty sintaksicheskikh funktsiy slovoform (sushtestvitelynoe, prilagatelynoe, glagol, narechie). // *Sistemno-funksionalnoe opisanie slovosochetaniya i prostogo predlozheniya. Mezhvuzovskiy sbornik nauchnyh trudov.* L.: LGPI imeni A. I. Hertsena, 1988, s. 16–27.